

dr hab. Agnieszka Adamowicz-Pośpiech, prof. UŚ
Uniwersytet Śląski, Wydział Humanistyczny

Recenzja dysertacji doktorskiej autorstwa Pani mgr Agaty Krzysicy

„The Self, the Other, and the World: Epistemology and Ethics in Joseph Conrad Oeuvre”

„Ja, inny i świat: epistemologia i etyka w twórczości Josepha Conrada”

napisanej pod kierunkiem dr hab. Bożeny Kucalę, prof. UJ

Przedmiot, metody i cele pracy

W badaniach Conradystycznych istnieje długa tradycja interpretacji, wedle której odczytuje się dzieła Conrada w kontekście filozoficznym. W jej obrębie możemy wyróżnić dwa trendy: pierwszy nurt stanowią badacze, którzy interpretują jego utwory odnosząc je do dzieł filozofów, które Conrad znał (np. B. Pascala lub A. Schopenhauera), druga grupa odczytuje dzieła pisarza w kontekście filozofów współczesnych (np. H. Bergsona, J.P. Sartre’a czy A. Camusa). Dysertacja Pani mgr Agaty Krzysicy wpisuje się w ten drugi nurt badań. Ta ścieżka interpretacji jest o tyle naukowo ryzykowna, że analizując twórczość Conrada można przypisać jej koncepcje i wartości charakterystyczne dla współczesnych myślicieli, co skutkowałoby interpretacjami anachronicznymi. Tej pułapki udało się Pani Magister uniknąć dzięki rzetelnym analizom naukowym i powściągliwie stawianym hipotezom i wyciąganym wnioskom.

Filozofia dialogu, którą po części reprezentuje Emmanuel Levinas pasuje bardzo dobrze do twórczości Conrada, który wielokrotnie podejmował zagadnienia spotkania z Obcym, komunikacji i barier z nią związanych, solidarności i odpowiedzialności za drugiego człowieka. Należy nadmienić, że istnieje już kilka wybiórczych tekstów poświęconych Conradowi i Levinasowi (Andrew Gibsona, Roberta Bakera, Rachel Hollander, Wojciecha Kudyby), zatem pomysł zestawienia tych dwóch twórców nie jest nowy. Jednak trzeba podkreślić, że praca doktorska mgr Krzysicy jest pierwszym opracowaniem monograficznym tego tematu. Warto również wspomnieć, że badania Pani Krzysicy wpisują się w najnowsze trendy Conradystyki, w których akcentuje się transnarodowość pisarza, jego wrażliwość na osobę Innego i umiejętność przekraczania różnic kulturowych (np. najnowszy tom pod redakcją Wiesława Krajki, *Various Dimensions of the Other in Joseph Conrad’s Fiction*, 2021).

Cel dysertacji określony jest bardzo jasno: stanowi go analiza zachowań bohaterów Conradowskich wobec wyobcowania ze świata oraz analiza konsekwencji poddania się lub uniknięcia próby, jak również unikania zaangażowania i odpowiedzialności za innych (s. 10). Te analizy etyki Conradowskiej umieszcza Pani Krzysica w kontekście filozofii Levinasa, który zajmował się problemem odpowiedzialności za drugiego człowieka. Inne zagadnienia poruszane przez Levinasa, które, według Autorki, mogą być relewantne w odniesieniu do prozy Conrada to konsekwencje unikania spotkania z Innym, czy unikanie odpowiedzialności za drugiego człowieka, które powodują cierpienie, izolację, oszukiwanie samego siebie, egoizm, upadek moralny, ograniczenie potencjału kognitywnego i zaburzenie własnej tożsamości (s. 10).

Struktura i zawartość pracy

Dysertacja składa się z czterech rozdziałów zasadniczych, Wstępu, Wniosków i Bibliografii. Praca posiada dobrze przemyślaną strukturę: rozdziały podzielone są na podrozdziały odpowiadające poszczególnym utworom, a podrozdziały na sekcje omawiające wybrane aspekty podejmowanych problemów. Podział na rozdziały jest logiczny i przejrzysty, a tytuły poszczególnych rozdziałów i sekcji adekwatnie odzwierciedlają ich treść.

We Wstępie Doktorantka nakreśla bardzo ogólnie podstawy teoretyczne, na których zdecydowała się oprzeć porównanie dzieł Conrada z myślą Levinasa. Niestety jest to tylko jeden akapit (s. 10: „It could be argued...”). Choć Autorka wielokrotnie odnosi się do założeń filozofa w poszczególnych analizach, to według mnie, w pracy brakuje rzeczowego wprowadzenia do filozofii Levinasa. Oczywiście jest to zadanie bardzo trudne, ale chodziłoby mi o zarysowanie wyłącznie tych nurtów w filozofii paryskiego myśliciela, które dla Autorki są istotne w odniesieniu do dzieła Conrada. Przecież Doktorantka nie odnosi się do całej twórczości Levinasa, ale do jego późnej fazy zwanej filozofią dialogu czy spotkania. Wydaje mi się, że mógłby to być odrębny rozdział wprowadzający czytelnika w myśl Levinasa i definiujący kluczowe pojęcia, którymi Autorka posługuje się w pracy. Innym słabym punktem Wstępu, który winien nakreślać całość pracy, jest zdawkowe (jednozdaniowe) przedstawienie problematyki poszczególnych rozdziałów (jest to jeden akapit poświęcony czterem rozdziałom, s. 11).

We Wstępie Pani Magister Krzysica trafnie zawężyła pole badawcze dzieł Conrada do jego „głównego okresu”, nie sposób byłoby, bowiem, przeanalizować dokładnie całej twórczości Conrada. Wybór głównej fazy twórczej Conrada jest ze wszech miar słuszny, gdyż na tym etapie pisarz najdobitniej zmagął się trudnymi kwestiami odpowiedzialności za drugiego człowieka i relacji z nim, samotności i wspólnoty, obcości i tożsamości.

Autorka umiejętnie dokonała podziału na rozdziały, decydując się na bardziej wymagającą klasyfikację problemową (a nie według poszczególnych utworów), co świadczy o jej dobrych kompetencjach analitycznych i wysokiej samoświadomości jako badaczki. Problemy wybrane do analizy to „ja” jako Obcy, drugi człowiek jako Inny i obcość świata zewnętrznego. Jednakże magister Krzysica nie przechodzi od razu do wskazanych problemów w rozdziale pierwszym, ale przedstawia kluczowe aspekty biografii pisarza, które niewątpliwie miały wpływ na taką a nie inną tematykę jego twórczości i odnoszą się do zagadnień omawianych w dalszej części dysertacji. Ten wybór oceniam jako właściwy, należy bowiem pamiętać, że to Conrad zwany był „cholernym cudzoziemcem” (J. Conrad, *Listy*) i odbierany jako Obcy, co niewątpliwie uwrażliwiło go na problematykę obcości i kwestie tożsamościowe. Doktorantka rozpoczyna od wypowiedzi pisarza, w której przyznawał, że w jego wypadku *homo duplex* ma więcej niż jedno znaczenie (s. 12). Urodzony na Kresach Rzeczypospolitej w Berdyczowie, przebywał z rodzicami na zesłaniu w głąb Rosji, w Wołodzie i Czernihowie, gdzie zmarła jego matka, wkrótce potem już w Krakowie, zmarł jego ojciec Apollo Korzeniowski. Konrad Korzeniowski pływał na statkach francuskich i brytyjskich. Jako obywatel brytyjski został pisarzem. Niezwykle istotne jest to, iż jego przyjaciele i znajomi pisarze, wielokrotnie we wspomnieniach podkreślają jego obcy akcent oraz odmienne maniery i sposób zachowania (między innymi Arnold Bennett, John Galsworthy, Henry James, H.G. Wells). Najdobitniej wybrzmiało to w słynnym nekrologu napisanym przez Virginie Woolf, który zaczyna się od słów; „nagle [...] nasz gość nas opuścił” (“Suddenly, without giving us time to arrange our thoughts or prepare our phrases, *our guest has left us*”; V. Woolf, *Joseph Conrad*, "Times Literary Supplement" 14 August 1924). Ponadto Autorka nawiązuje do wspomnień pisarza, w których przyznaje, że zawsze czuł, „że ludzie patrzą na [niego] jak na pewnego rodzaju dziwoląga (*Ze wspomnień*; s. 13). Słusznie zauważa, że problem tożsamości pisarza wynikał przede wszystkim z trudności „uporania się z samym sobą” (s. 13). Opierając się na różnych fragmentach z tomów *Ze wspomnień* i *Zwierciadła morza*, Doktorantka trafnie wnioskuje, że większość z nich świadczy o ciągłych problemach pisarza z poczuciem obcości i kształtowaniem tożsamości, co znalazło oddźwięk w jego prozie (s. 14). W tych rozważaniach zabrakło mi jednak zniuansowanych analiz masek i póż, które Conrad niewątpliwie przyjmuje świadomie kreując swój wizerunek w utworach pseudo-autobiograficznych, na co wskazuje wielu badaczy (między innymi Zdzisław Najder i Andrzej Busza). Pani mgr Krzysica rozpatruje problem obcości pisarza nie tylko we wspomnianej perspektywie literacko-biograficznej, ale także w dwóch innych wymiarach: obcości Conrada wobec Drugiego oraz obcości wobec świata. Autorka argumentuje swoje rozpoznania wieloma przykładami z klasycznych biografii Conrada, między innymi G. Jean-Aubry’ego,

Frederica Karla, Bernarda Meyera, Johna H. Stape'a, co świadczy o jej dobrej znajomości podjętego tematu.

W tym rozdziale kluczowe wydają się być sekcje poświęcone Levinasowi i inności oraz szkieletowe osadzenie badań Doktorantki wśród istniejących już ustaleń innych badaczy (między innymi Adama Z. Newtona, Andrew Gibsona czy Roberta Bakera). Autorka niejednokrotnie polemizuje ze stanowiskami badaczy (na przykład z Wojciechem Kudybą s. 39), proponując własną ścieżkę interpretacyjną („This thesis is going to demonstrate how at times apparent sympathy may prove to be self-interested in Conrad's texts”, s. 39).

W rozdziale drugim zatytułowanym „The self as the other” Autorka rozważa zagadnienie „ja” jako obcy w kontekście czterech utworów: *Jądra ciemności*, *Lorda Jima*, „Tajemnego współnika” i *W oczach Zachodu*. Autorka nie zawsze łączy myśl Levinasa z analizowanymi utworami, na przykład sekcja poświęcona *Jądru ciemności*, „Tajemnemu współnikowi” (s. 63-65), czy *Lordowi Jimowi* nie zawiera żadnych odniesień do filozofii (s. 45-48; s. 48-55), a kolejna część (s. 55-61) zawiera ogólnikowy jednozdaniowy komentarz o nieprzystawianiu etyki Levinasa do działań Jima (s. 58). Podobnie jest w przypadku analizy *W oczach Zachodu*, która zawiera dwa jednozdaniowe komentarze (s. 73, 74). Wydaje się, że w pracy poświęconej czytaniu Conrada po Levinasie, Autorka winna umiejętniej łączyć analizę dzieł Conrada z kontekstem filozoficznym. Ten rozdział jest zdecydowanie naj słabszy, jeżeli chodzi o kontekstualizację dzieł Conrada w obrębie filozofii Levinasa.

Rozdział trzeci „Alterity in another person” koncentruje się na problemie obcości Innego/drugiego człowieka na przykładzie sześciu utworów: *Murzyna z załogi „Narcyza”*, *Jądra ciemności*, *Lorda Jima*, „Amy Foster”, „Tajemnego współnika” i *W oczach Zachodu*. W tym rozdziale Doktorantka doskonale radzi sobie z łączeniem interpretacji dzieł Conrada z zagadnieniami filozoficznymi. Przywołuje nie tylko poglądy Levinasa, ale i opracowania filozoficzne jego myśli (Simona Critchleya, Seana Handa, Bernharda Waldenfelsa, Johna Llewelyna, Adama Z. Newtona: między innymi koncepcje spotkania, dialogu (rozmowy z Innym), Inny jako etyczny imperatyw, odpowiedzialności wobec Drugiego, relację z Drugim jako Tajemnicę, bycie zakładnikiem Drugiego, substytucji, drugiego człowieka jako alter ego, koncepcję twarzy). Magister Krzysica przekonująco polemizuje z innymi badaczami sytuującymi Conrada w obrębie myśli Levinasa, udowadniając tym samym, że nie powieli pewnych zastanych rozpoznań, ale proponuje własne interpretacje (na przykład „Baker fails to note...”, s. 91). Dostrzega także odmienne aspekty twórczości Conrada, które wykraczają poza Levinasowską etykę (s. 144). Ten

rozdział uważam za najlepszy w pracy, ujawniający w pełni zdolności analityczne i komparatystyczne Doktorantki.

Ostatni rozdział zatytułowany „The external world as the other” jest poświęcony kwestii obcości świata zewnętrznego w oparciu o analizy pięciu dzieł: *Murzyna z załogi*, „*Narcyza*”, *Jądra ciemności*, *Lorda Jima*, „*Amy Foster*” i *W oczach Zachodu*. Autorka wyodrębnia śmierć oraz świat zewnętrzny jako przejawy Inności. Niestety w tym rozdziale Pani Magister jedynie sporadycznie odnosi się do filozofii Levinasa.

Rozprawę zamykają wnioski oraz bibliografia. Bibliografia jest obszerna, zawiera większość podstawowych opracowań dotyczących życia i twórczości Conrada z lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych, ale i nowsze prace, co świadczy o dobrej znajomości Doktorantki stanu najnowszych badań w Conradystyce. Bibliografia zawiera także kilkanaście artykułów i monografii na temat filozofii Levinasa. W bibliografii zabrakło prac Wiesława Krajki poświęconych zagadnieniu Inności w odniesieniu do „*Amy Foster*” (na przykład „*The Multiple Identities of Yanko Gooral*,” „*The Alien in J. Conrad’s Amy Foster...*,” „*Between Mental Spaces of the Self and the Other in Amy Foster. Alterity? Hospitality?*”) oraz ważnej monografii Keitha Carrabine’a dotyczącej *W oczach Zachodu* (*The Life and the Art: A Study of Conrad's Under Western Eyes*), które niewątpliwie wzbogaciłyby analizy Autorki. W pierwszej sekcji „*Texts by Joseph Conrad*” badaczka nie podaje tomu *Notes on Life and Letters* (Cambridge University Press), z którego korzysta w pracy. Ponadto, wydaje mi się zasadnym, aby pracy na temat twórczości Conrada korzystać z najnowszych dostępnych wydań Cambridge University Press (np. w przypadku *Under Western Eyes*, czy *Heart of Darkness*), ponieważ odzwierciedlają one najnowszy stan badań nad dziełami pisarza (jest obecnie przyjęte w publikacjach Conradowskich na Zachodzie). Podobna uwaga dotyczy listów pisarza, które powinny być cytowane z ujednoliconego wydania *The Collected Letters of Joseph Conrad* (eds L. Davies et al., vol 1-9, Cambridge University Press 1983-2008), a nie z wydań do poszczególnych adresatów (między innymi do Williama Blackwooda czy Cunninghame’a Grahama).

Inne uwagi

W pracy występują drobne nieścisłości, na przykład „*Writing about them, he is writing about himself (Personal Record). In „Rulers of East and West”, an essay in the same volume...*” powstaje wyrażenie, że wspomniany esej jest w tomie *Ze wspomnień*, a nie jest (s. 13).

Czasami brak pełnych danych bibliograficznych np. „*Letter of the Seer*” A. Rimbauda, nie podano danych wydania i nazwiska tłumacza (s. 20).

Niektóre dłuższe cytaty powinny być wyodrębnione z tekstu głównego (np. „He knew...” (s.24), “for the colonizing” (s. 89), „Was edifying...” (s. 91), „I am a worker...” (s. 149), „the destiny...” (s. 172).

Praca napisana jest stylem klarownym, naukowym, miejscami polemicznym. Pani mgr Krzysica identyfikuje kluczowe problemy i formułuje własne wnioski. Praca napisana jest starannie, dobrą angielszczyzną; jest spójna i przejrzysta. Podział na rozdziały jest logiczny, tytuły poszczególnych sekcji dobrze wprowadzają czytelnika w tematykę poszczególnych sekcji. Po wprowadzeniu zmian i uzupełnień, praca nadaje się do druku i będzie stanowić cenny wkład w najnowsze badania nad twórczością Josepha Conrada.

Konkluzja

Przedstawiona rozprawa doktorska będąca oryginalnym zastosowaniem filozofii Emmanuela Levinasa do interpretacji twórczości Josepha Conrada, wystarczająco uzasadnia wniosek o dopuszczenie Pani magister Agaty Krzysicy do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Rozprawa spełnia warunki określone w artykule 187, pkt. 1-2 ustawy z dnia 20 lipca 2018 r. „Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce”: stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazuje ogólną wiedzę teoretyczną Pani magister Agaty Krzysicy w dyscyplinie nauk filologicznych oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Rybnik, 27 września, 2021 r.

dr hab. Agnieszka Adamowicz-Pośpiech, prof. UŚ